

TELEPÍTÉSEK ESZTERGOM VIDÉKÉRE A XVI-İK SZÁZAD VÉGÉN.

Esztergom és Visegrád várának 1595-ben történt visszafoglalása nálunk korántsem keltett oly nagy örömet s oly merész reményeket, mint külföldön. Miért is örültek volna a mieink Esztergom visszafoglalásának? Rengeteg pénz és ember-áldozatnak az eredménye: a keresztyén hadaktól összelőtt és kirabolt pusztá várróm volt. A körülvevő falvak és puszták munkás népe koldusbottal kezében menekült a keresztyén hadak elöl, hogy ha már mindenét elrabolták, legalább életét menthesse meg. Esztergomot magát megrakták dözsölő vallokkal és németekkel.¹⁾ kiktől a nép jobban félt, mint a törökök. Így állván a dolog, nem kell csodálnunk, ha a magyarok, Illésházyval az élükön, a különben örvendetes eseményről bánatos hangon írnak.

A külföldiek azonban nem ismervén az árnyoldalakat, nagy eseményt láttak a visszafoglalásban, s mint az egykorú nyomtatványokban is olvashatjuk, szentül hitték, hogy Esztergom visszafoglalását nemsokára Buda és Pest bevétele fogja követni. Rudolfnak tehetetlen udvara is így gondolkozott. sőt magát az uralkodót is felrázta egykedvűségéből az örvendetes hír. Seregesen adja ki a rendeleteket Esztergom érdekében. A romok helyébe hatalmas végházat akar építeni, mely nemcsak Magyarországnak, hanem az egész keresztyénségnek is védő bástrája legyen.²⁾ A nagy terv keresztülviteléhez meg is volt minden, csak a legfontosabb: a pénz hiányzott. Csak most, mikor annyira kellett volna az ingyen munkaerő, látták,

¹⁾ A vallonok *Johann de Huss* vezetése alatt állottak, s mivel 1597-ben az egész év alatt fizetést nem kaptak, a vidékre jártak ki. Csak 1598 máj. 23-án rendel Rudolf részükre 60,000 frtot. A három zászlóalja német gyalogságot 1597 ápr. 27-én reformálják, s erre a célra a király 11,680 írtot rendel. (Közös pénzügyi levéltár: Hung. Denkbuch, 408. köt. 246 és 296. ll.)

²⁾ »*Arx non postremum hoc tempore regni istius nostri Hungariae adeoque totius christianitatis propugnaculum*« stb. Rudolfnak 1596 jan. 5-én Prágában kiadott rendeletében. U. o. Hungarica, fasc. 14404.

minő pótolhatatlan kárt okoztak a keresztyén hadak Esztergom vidékének mérőföldre és mérőföldre terjedő teljes kipusztításával. Még a Dunán-innenről sem hozhattak munkásokat és igás barmokat, mert az esztergomi érsekség itteui javait, valamint a Csallóközt, 1594-ben Schlick és Mátyás főherczeg hadai tönkre tették. A német hadak ezen pusztításáról a kiküldött biztosok egész könyvet írtak össze.¹⁾ A könyvben megemlítik *Kakat* községet is, melynek fekvését írónk egy ideig nem tudták megállapítani. Erről a híres cipősütő faluról ezt írják a biztosok: »*Ex opposito Strigonii erat olim praeclara et ob praestantissimum panis, quo melior et candidior in tota Hungaria et Germania nusquam reperiri potuisse dicitur, magni nominis et famae possessio Kakat vocabatur*²⁾ postea vero Parkan.« Magáról a dunántúli pusztításról az esztergomi táborban tartott 1594-iki országgyűlés is megemlékezik s a többi közt ezeket mondja: »atque adeo nullum fere genus crudelitatis excogitari potest, quod miles externus contra hanc gentem non exercuisset.«³⁾

Mindezeket figyelembe vévén, természetesnek kell tartanunk, hogy Esztergom vidékén nem volt munkás, nem volt adófizető, nem volt birtokos, a kitől valamit elvehettek volna. Rudolf mégis elhatározta, hogy a török véreb ellen⁴⁾ Esztergomot felépíti s hatalmasan megerősíti. Az 1596 év elején három parancsot is adott ki ez ügyben, s április 20-án Prágában kelt rendeletével *Claudius Cogorino* mérnököt (obrister ingegniri) és építőmestert sietve küldő Esztergomba az építés vezetésére.⁵⁾ Az építéshez szükséges eszközöket, továbbá a vasneműeket már jóval előbb megrendelte Steyr városában⁶⁾ és Starhembergben.⁷⁾ Mindkét helyen éjjel-nappal dolgoztak a

¹⁾ Vaskos ívalakú könyv pergamen kötésben. U. o. Hungarica, fasc. 14403.

²⁾ Így; hibás szerkezettel.

³⁾ U. o. fasc. 15412. Landtäge in Ungarn.

⁴⁾ Rudolf saját szavai 1594 aug. 2-án Regensburgban kiadott rendeletében. U. o. Hung. Denkbuch, 406. köt. 40. l.

⁵⁾ Az építőmester részére azonban hiába rendelt költséget, a kamara nem tudta kiizetni. Szerencse, hogy Mansfeld a magából nagyobb összeget kölcsönzött Cogorinonak. U. o. Oesterr. Denkbuch, 157. köt. 452. l.

⁶⁾ Steyr város polgármestere és tanácsa 1595 okt. 31-én így válaszol a megrendelésre: »lass wir zu Verwahrung und Versicherung der eroberten Hauptvesten Gran allerhandt Handtzeug und Baunotturät bei Tag und Nacht hinab befürdern sollen. Was wir in dieser grossen Gefahr zu Rettung und Schtützung des lieben Vaterlands immer thuen können und mügen schuldig und willig« stb. U. o. az alsó-ausztriai kamara iratai közt, fasc. 16795.

⁷⁾ U. o. az alsó-ausztriai kamara sürgető megrendelése, 1595 szept. 16-ról. A válasz is mellékelve van.

megrendelt dolgok előállításán. Augsburgból meg kútmestert és vízvezeték-készítőt rendelt Esztergomba.¹⁾

Az építés mellett a legfőbb teendőnek látszott Esztergom vidékének benépesítése, mert munkást, adófizetőt és katonát a közelben különben nem kaptak volna. Mivel Rudolf Esztergom főkapitányrává Pálffy Miklóst nevezte ki, természetes, hogy a telepítést is reá bízta. Mikor az Esztergom és Nándorfehérvár közt elterülő vidék meghódolásáról Mátyás főherczeg jelentést írt a királynak, 1596 jan. 5-én Rudolf Prágából imígyen válaszolt: »Vettük az alattvalók meghódolásáról írt jelentést. Esztergom megrvédésére igen hasznos és üdvös eredmény ez, mivel a hódoltságokat oda lehet telepíteni. E dolgot senki jobban el nem tudja intézni és nyélbe ütni, mint Pálffy Miklós az ő hadi népével. Ezért részére a magyar kancellária útján patenst állíttattunk ki. A települőkkel eleinte csinyján kell bánni, hogy uralmunknak és a meghódolásnak örvendezzenek. De később a többi alattvalókkal egyformán minden terhet viselniük kell. Mivel a telepítés végrehajtása igen fontos, Pálffy mellé rendeljük Nádasdy Ferenczet is. Az új települők adóját nem Pálffy, hanem a kinevezendő udvarbíró fogja szedni. A telepítés jövedelme a hadi nép fizetésére fordíttassék. Ha Pálffy a behódoltatást és a telepítést jól végrehajtja, megjutalmazására lesz gondunk.«²⁾

Ugyan ezen napon Pálffy Miklóshoz is két rendelet ment. »Esztergomot — írja a király — meg kell védetünk s onnan tovább kell terjeszkednünk. Nemcsak a Komárom és Esztergom közt fekvő hódoltsági falvakat, hanem a Nándorfehérvárig terjedő részeket is hatalmunk alá óhajtjuk hajtatni, ha lehet békés úton, ha pedig nem, úgy fegyveres erővel. A telepesek a régi mód szerint mindazt fizessék, a mit a török alatt fizettek. Tehetséged szerint mindent meg kell tenned a te öles hazád javára.«³⁾

Ezután a király újra elmondja, a miket Mátyás főherczegnek írt. Az 1596 évi jan. 5-én Prágában kelt patens-level is a fentebbiek ismétlése. Február 14-én újra rendeletet bocsátott a király Mátyás főherczeghez, kiméltre intve őt az eszter-

¹⁾ Rudolf 1595 szept. 18-iki rendelete. U. o. Österr. Denkbuch. Az esztergomi vár régi vízvezetékéről tudjuk, hogy igen jeles mű volt. Az 1543-iki bevétel előtt a vízvezeték és a várbeli kút külön mester vezetése alatt állott. A magyar kamara számadásaiban olvassuk, hogy *magister Andreas Cisternarius* Esztergom elfoglalása után a keresztyének nagy előnyére a művészi vízvezetékét széttrontotta s úgy menekült Esztergomból. U. o. Ratio proventuum 1556. fasc. 14346.

²⁾ U. o. Hungr. Denkbuch. 407. köt. 322. l.

³⁾ U. o.

gomi és visegrádi jobbágycok íránt, kik a háborúban amúgy is sokat szenvedtek.¹⁾

Pálffy még a királyi rendeletek vétele előtt hozzáfogott a telepítéshez. Az ó-budaiak már 1594-ben kérték, szabadítaná meg őket a töröktől s vinné más földre. Mivel kérésüket azután is többször megismételték, Pálffy Thúry Jánost küldé ki, hogy megtudja, nem rejtőznek-e valahol törökök. Kedvező hírek vétele után lovasait és gyalogosait a lakókért küldötte. A pócsmegyeriekkel együtt 2066 ember jött 175 szekéren, minden ingó vagyonával együtt. Ó-Budán és Pócsmegyeren egyetlen lélek sem maradott. A jövevények elé maga Pálffy is kivonult Esztergomból s nagyon örvendett a sikerült vállalatnak. Az óbudaiak ezen betelepítéséről jan. 22-én értesíté Mátyás főhercezeget; de — mint maga írja — ekkor még nem kapta meg a január 5-én kiállított pátens-levelet, s így a további vállalatokról le kellett mondania.²⁾

Megkapván a kívánt pátens-levelet, bizonyára folytatta a hasznos munkát. Ezekről a telepítésekről azonban, bár Pálffy részletes jelentéseket küldött, eddig nem sikerült adatokat találnunk. Az 1598 évben végrehajtott telepítésekről már több okirat szól. Ez alkalommal ráczokat is hozott fel Pálffy. Ezek telepítése nem ment könnyen. A végházak vitézei ugyanis a hódoltsági ráczokat egy renden valóknak tartották a törökkel s épen úgy bántak velök, mint az ellenséggel. Több királyi rendelet is adatott ki a XVI-ik században, mely határozottan tiltja, hogy az ilyen ráczokat a végházak hadi népe közé fel ne vegyék. Jól tudták ezt a hódoltsági ráczok és nem kívántok a magyar király joghatósága alá. Mikor Pálffy egész Tolnáig az összes hódoltsági községeket megjárta s a keresztyén lakosságot mind fölhozta, a ráczokat hiába csalogatta, azok bizony tovább is ott maradtak. »A mi a ráczokat illeti — írja 1598 július 10-én Ujvárról Pálffy a királynak — ezeknek maguktartása felségedhez több az engedetlenségnél. Először tárgyaltam velök, de semmire sem mentem. Erre huszáraimmal és hajduinimal néhányszor reájok rontottam s jól elláttam őket. De bizony ezzel sem értem el semmit.« Ezután elmondja Pálffy, hogyan csalogatott néhány rácz ifjat magához s hogyan nyerte meg a többit. Levelének ez a része azonban elrothadt, olvashatatlan;³⁾ de a ráczokkal kötött két eredeti szerződést

¹⁾ U. o. 335. l. A király azt is megjegyzi, hogy azon falvakat melyek a háborúban nem szenvedtek s nem pusztultak el, nem kell kímélni.

²⁾ Csász. és kir. hadi levéltár Bécsben. Kivonatát közli *Jedlicska Pál*: Adatok Erdődi báró Pálffy Miklós életrajza és korához, 592. l.

³⁾ Közös pénzügyi levéltár: Hungarica, fasc. 14404.

mellékeli leveléhez, s így a végső eredményről ezek a szerződések adhatnak felvilágosítást. Mindkettő magyarul van írva s mindkettő Ujvárt kelt.

Az első így szól:

Mi Pap Farkas aranyasi, Voichin Radyth borsódi, Jusbas Orgivan nagy-geöriczi, Robacsy Iia kispatalomi, Kenéz Lázár kachmári, Vökon Kenéz vámtелеki monostori kalugerek; György madarasi, Radyvo ujvárosi, Lázár Kenéz nagypatalomi, Radowány Györgyny (*igy*), Dobrotbe Kenéz legyeni, Lukács Garai zombati, Dragai baskuthi, György Kenéz sári, és Mihály körtvélyesi rácz falukban való tisztartók és papok, az megnevezett rácz faluknak képekben valljuk ez mi levelünknek rendiben, hogy mi hajtottunk fejet és hódoltunk meg az mi kegyelmes és törvény szerént való fejedelmünknek, az keresztyén hatalmas római császárnak és magyarországi királynak, az fölséges Rudolphus császárnak, és kötjük magunkat ő fölségének, az Magyarország törvénye szerént, azon Magyarország koronájához való hűségre, engedelemre és adó adásra. És mi végeztünk az mi kegyelmes urunkkal az tékéntetes és nagyságos Pálffy Miklós által, úgymint ország kapitányával és urunkkal. és alkuttunk meg ilyen okkal. és kötöttük magunkat adó adásra ilyen módon: az míg az fölülről megnevezett falukra haza épülhetünk és haza mehetünk. addig fogadjuk ő fölségének adni minden házias ember egy forintot és ötven pénzt; a kiknek pedig közöttünk feleségek nem volna, de szántó-vető, baromtartó és kereskedő volna. az tartozik adni egy forintot, és ezt fogadjuk megadni esztendőnkint ő fölségének. Ha pedig az falukra haza épülhetünk: akkorra kötjük magunkat ő fölségének minden törvény szerint való adóra és szolgálatra. Ha pedig mi az mi fogadásunkat és hűségünket meg nem állanunk és meg nem tartanánk, kötjük magunkat. hogy szabad legyen ő fölségének és ő nagyságának minket mindenött megfogadni, pusztíttatni. mint országnak és keresztyénségnek ellenségét. Ez kötésnek nagyobb bizonyására adjuk mi fölül megnevezett falubeliek az mi pöcsétes levelönket. Actum Ujvarii. decima die Aprilis. anno 1598.¹⁾

A másik egyezséget huszonhárom község megbizottjai irták alá. Ez az egyezés a következő:

Mi jankoi, iránkai, mádai, szentpáli, rémai, borotti, temerdekhati, szentiváni, kunbajai, szentesi, tootháti, kotokháti, árokháti, bikedi, halmási, sidei, mátéháti, sebesegyháti, kelebi, toránkúti, bajánki, mélkúti, istori ráczok etc. Valljuk ez mi leve-

¹⁾ Tizenhárom ráczbetűs pecséttel (czímerek nélkül) és tizenhat aláírással.

— lünknek rendiben, hogy mi hajtottunk fejet és hódoltunk meg az mi kegyelmes és törvény szerént való fejedelmünknek, az keresztyén hatalmas római császárnak és magyarországi királynak, az fölséges Rudolphus császárnak, és kötjük magunkat ő fölségének, az Magyarország törvénye szerint, az magyarországi koronához való hűségre, engedelemre és adó adásra. És mi végeztünk az mi kegyelmes urunkkal, az tekintetes és nagyságos Pálffy Miklós ország-kapitány urunkkal, és alkudtunk meg ilyen okkal, és kötjük magunkat adó adásra ilyen módon: hogy az míg az fölül megnevezett falukra, haza épülhetünk és haza mehetünk, addig fogadjuk ő fölségének adni minden házas ember egy forintot és ötven pénzt; az kiknek kedig közöttünk feleségek nem volna, de szántó-vető, kereskedő, baromtartó volna, az tartozik adni egy forintot, és ezt fogadjuk megadni esztendőnként ő fölségének, Ha penig az falukra haza épülhetünk, akkorra kötjük magunkat ő fölségének minden törvény szerént való adóra és szolgálatra. Ha penig mi az mi fogadásinkat és hűségünket meg nem állanánk és meg nem tartanánk, kötjük magunkat, hogy szabad legyen ő fölségének és ő nagyságának minket mindenütt megfogni, pusztítani, mint országnak és keresztyinségnek ellenségét. Ez kötésnek nagyobb bizonságára adgyuk mi fölül megnevezett falubeliek az mi böcsületes levelünket. Actum Ujvár, decima quinta die Aprilis, anno 98.¹⁾

Erre a két egyezsége vonatkozólag Pálffy a királyhoz írt levelében megjegyzi, hogy a hódoltakkal éreztetni kell a királyi kegyelmet, s a kanizsai, füleki, szendrői és ónodi várkapitányoknak szigorúan meg kell hagyni, hogy e ráczokat ne fosztogassák s ne háborgassák. Ha ez teljesül, akkor a török ellen bátran lehet őket használni.

Ugyanezen levelében Pálffy a többi hódoltságiak (nem ráczok) telepítéséről azt írja, hogy Buda alatt tizenhat mér-földre mindent teljesen elpusztított, hogy egyetlen keresztyén lakó se maradhasson ott. Csak a szigeteken lakókat kellett ott hagynia, mivel a víz miatt nem tudta őket felhozni. A felhozott lakosság megtöltötte a Vág, Nyitra, Garam és Ipoly folyók pusztá vidékeit, s most már csapatosan mentek az 1594-ben néptelenné tett Csallóközbe. Az egész pusztá terület tehát újra megépült, újra művelés alá került.

TAKÁTS SÁNDOR.

¹⁾ Haszonhárom ráczbetűs pecséttel, aláírások nélkül.